

Miro KAČIĆ

Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb

RJEČNIK I GRAMATIKA

Autor zastupa tezu da su rječnik i gramatika dva komplementarna dijela jezičnoga opisa. Oni, međutim, obvezatno sadrže elemente koji se preklapaju. Polazeći, dakle, od činjenice da rječnik mora sadržavati neke elemente gramatičkoga opisa, autor određuje koji su to minimalni elementi koji jednojezični jednosvezačni rječnik hrvatskoga jezika mora sadržavati da bi bio upravljiv.

Govoriti o odnosu rječnika i gramatike znači, zapravo, govoriti o najbitnijim elementima jezičnoga opisa. Drugim riječima: rječnik i gramatika trebali bi sadržavati sve bitne elemente jezičnoga opisa. Pojednostavljeno rečeno: rječnik bi bio popis jedinica s oznakama razreda kojemu te jedinice pripadaju, a gramatika bi onda bila propis koji tumači, određuje, kako razredi, tj. jedinice, stupaju u odnose da bi jezik funkcionirao. Gore rečeno navodi nas na neophodnost suradnje gramatičara i leksikologa odnosno leksikografa. Ili bolje rečeno: svaki bi leksikolog trebao biti gramatičar, i obratno. Svatko tko je promišljao jezik, njegovo funkcioniranje i tko se služio gramatikom i rječnikom zna da i gramatika sadrži elemente popisa isto tako kao što i rječnik sadrži elemente propisa. U ovom ću radu pokušati odrediti odnos i mjesto koji bi gramatički elementi trebali zauzimati u jednosvezačnom jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika.

Kad se raspravlja o problemima u kojima se, uz teorijske postavke, moraju razmatrati i elementi praktične naravi onda je najbolje staviti se u položaj korisnika.¹

Neprijeporno je da korisniku rječnik ne služi (pa ni onda kada je samo opći i objasnidbeni rječnik) samo zato da bi doznao značenje neke riječi, nego i da bi znao kako pojedinu riječ "rabiti", tj. kako je s drugim riječima spajati da bi dobio smislene i dobro sročene cjeline. S njegova stajališta potrebno je, dakle, da rječnik ima što više obavijesti. Potpuno je jasno da se povećanjem broja natuknica i povećanjem broja dodatnih obavijesti povećava uporabljivost rječnika. Ali, isto je tako nedvojbeno da povećanjem broja jednih i drugih elemenata rječnik postaje sve veći i time sve teži za rukovanje. To onda dovodi do problema fizičkoga obujma rječnika. Dolazi, dakle,

¹ U ovom se slučaju, naravno, radi o korisniku rječnika.

u pitanje dobra manipulativnost rječnikom, u materijalnom smislu te riječi.²

Postavljaju nam se, dakle, dva neizbježna pitanja:

1. koliki je broj natuknica koje rječnik mora imati?
2. koju i koliku količinu dodatnih obavijesti rječnik mora sadržavati?

Problem koji treba razriješiti jest odgovor na pitanje: kako pomiriti ta dva u biti oprečna zahtjeva, a da rječnik ostane dovoljno funkcionalan? Da bih odgovorio na to pitanje, poslužit ću se iskustvom nekih već postojećih modela. Pogledajmo stoga kako su ustrojeni rječnici.

Usporedimo li neke jednosvezačne i jednojezične rječnike, vidjet ćemo da se oni razlikuju u pojedinim elementima, dok su u drugima podudarni, i to ne uvijek u istima.³ Razlike su često u izravnoj vezi s tipom jezika, odnosno s jezikom koji opisuju. Pa tako ni u jednom francuskom rječniku nećemo naći podatke o vidskom razredu, jer glagolski vid nije kategorija koja se izražava nekom zasebnom morfološkom jedinicom, kao što je to gotovo redovito slučaj u hrvatskom jeziku.⁴

Svim rječnicima zajedničko je ipak jedno, uz ono što rječnik čini rječnikom, a to je abecedni popis jedinica⁵ zasnovan na morfološkom⁶ načelu.⁷ Ti abecedni popisi imaju s obzirom na organizaciju abecedarija različit karakter, a taj je ovisan o tipu grafije jezika. Tako će redosljed jedinica u hrvatskom biti blizak fonološkom redosljedju, jer je hrvatski pravopis, kao što je znano, najbliži fonološkom načelu. To naravno ne vodi u pitanje gore izrečeno morfološko načelo. Takav način ustroja rječnika otvara mjesto jednom zanimljivom pitanju: koliko su dostignuća moderne lingvistike uklopljena u rječničku građu? Zavirimo li malo temeljitije u rječnike, vidjet ćemo da su fonetsko-fonološki, prozodijski, semantički, pa i poneki pragmatički elementi, uz obvezatne morfološke, manje-više zastupljeni. Praktičkih pomaka vezanih za ostale gramatičke razine gotovo i nema, ili ih ima vrlo malo. Tako primjerice gotovo nijedna suvremena lingvistička teorija ne priznaje riječ kao relevantnu jedinicu lingvističke analize. Odbija je ili kao lingvistički neutemeljenu jedinicu ili kao jedinicu koju je nemoguće lingvističkim pojmovnikom odrediti, tj. definirati. Svi, ili gotovo svi rječnici zasnovani su na tradicionalnim vrstama riječi i već stoljećima funkcioniraju. Dovodi

² Ne smijemo smetnuti s uma da se raspravlja o jednosvezačnom rječniku, tj. o rječniku posebne namjene, kojemu je jedna od bitnih odrednica volumen, a koji određuje uporabljivost rječnika u fizičkom smislu.

³ Ovdje mislim na razlike u podudarnostima vezane gotovo isključivo uz obujam samih rječnika i tradiciju izdavača, a ne uz određenu teorijsku koncepciju.

⁴ To, međutim, ne znači da u francuskom jeziku ne postoji kategorija glagolskog vida - ona je samo drukčije izražena.

⁵ U hrvatskom jeziku, barem u najuobičajenijoj uporabi, to bi bila kontradikcija *riječ* vs *rječnik*, ali u mnogim drugim jezicima to nije *word* vs *dictionary*, *mot* vs *dictionnaire* itd.

⁶ Ovdje se misli na jednojezične jednosvezačne rječnike u najuobičajenijem smislu te riječi, tj. ne na one u kojima su jedinice poredane po fonetsko-fonološkom ili nekom drugom načelu.

⁷ Mislim na morfologiju u tradicionalnom i klasičnom smislu (podjela na vrste riječi onda je dio morfologije), a ne onako kako je definirana u Kačić 1992.

li to u pitanje suvremene lingvističke teorije? Ili se, možda, radi o nečemu drugome. Objašnjenje može biti vrlo jednostavno⁸: rječnici zapravo, na toj razini, preslikavaju likovni ustroj teksta. Moglo bi se stoga reći da rječnici slijede tradiciju koja je u proučavanju jezika polazila od pisanoga teksta. A onome tko iz određenoga teksta traži riječ najlakše se snaći ako se služi rječnikom koji je isto tako ustrojen. Ta je tradicija onda prenesena, čini mi se, i na traženje i identifikaciju jedinica i onda kad želimo nešto što je izgovoreno, čemu ne znamo značenje ili pak u čije značenje nismo sigurni, provjeriti u rječniku. I onda je pitanje koje sebi postavljamo: a kako se to piše?

Ustroj frazema, kolokacija i sl. nije više temeljen na abecednom načelu, nego se oslanja se na načelo, "glavne", "temeljne", nosive riječi. Rješenja su, međutim, različita kad se radi o "složenim riječima". Tako *Petit Robert* složenu riječ *pomme de terre* 'krumpir' kao i *pommier* 'drvo jabuke' izdvaja u zasebne natuknice, u zaseban članak, dok, primjerice, *Dictionnaire du français contemporain* (ed. Larousse i Langenscheidt) riječ *pommier* stavlja unutar članka *pomme* 'jabuka'. Anićeve rječnik ima, primjerice, natuknicu za *luk*, a *crveni luk* i *bijeli luk* kao podvrste luka. Netko drugi, tko bi radio razdiobu na *luk* i na *češnjak* ili na *luk* i *kapulu* zasigurno bi ih stavio u odvojene natuknice i članke.⁹ Znači li to da oni govornici koji rabe *luk* vs *češnjak* ili oni drugi koji govore *luk* i *kapula* drukčije raščlanjuju stvarnost od onih koji govore *bijeli luk* i *crveni luk*? Siguran sam da tomu nije tako i da se raščlanjivanje stvarnosti *luk* vs *bijeli luk* vs *crveni luk* zasniva prije svega na činjenici da te složenice počinju pridjevom, pa nam se čini da onda imamo *luk* koji može biti *bijeli* i *crveni*, kao što, primjerice, *ruža* može biti *bijela* i *crvena*. To se zbiva još i zato što se pisac rječnika "naslanja" na određenu gramatičku tradiciju.

Pogledamo li pak sada količinu gramatičkih obavijesti uz pojedini razred, mogli bismo zaključiti da se rječnici zasnivaju na glagolocentričkim lingvističkim teorijama,¹⁰ jer najviše takvih obavijesti nalazimo uz glagol. Pomnija raščlamba dovodi takvu postavku u pitanje jer način prezentacije i ustroj toga jezičnoga materijala odgovara gotovo u potpunosti postavkama tradicionalne gramatike. Stoga se s punim pravom može reći da se, kad se govori o odnosu gramatike i rječnika, govori u stvari o tradicionalnoj gramatici.

Da bih gore rečeno pokazao i odredio minimalne gramatičke elemente koje rječnik mora sadržavati, poslužit ću se raščlanom dvaju jednosvezačnih rječnika: *Petit Robertom*¹¹ i *Rječnikom hrvatskoga jezika* Vladimira Anića.

Po mome mišljenju, ta dva rječnika sadrže sve bitne elemente potrebne za to da bismo odredili minimalne gramatičke elemente koje jednojezični jednosvezačni rječnik hrvatskoga jezika mora sadržavati. Pokušajmo, prije toga, odrediti veličinu rječ-

⁸ Je li ono i znanstveno i zadovoljavajuće, drugo je pitanje.

⁹ Što uostalom Anić i radi kad obrađuje riječ *češnjak* odnosno *kapula*.

¹⁰ Mislimo na one moderne lingvističke teorije koje – preko Tesnière, gramatike zavisnosti, Šaumjanova aplikacijskog modela – stavljaju glagol u središte ustroja jezičnoga izričaja.

¹¹ *Petit Robert, Dictionnaire de la langue française.*

nika koju će, uz količinu gramatičkih obavijesti, određivati i broj natuknica, tj. članaka.

Petit Robert sadrži 59 000 članaka s isto toliko natuknica na 2200 stranica tanoga papira. Teško je s potpunom sigurnošću odrediti, ali se uprabom metode slučajnih uzoraka može pretpostaviti da je to u sebe, manje-više, zatvoren rječnik, tj. da se uputnice pojavljuju kao i natuknice u rječniku. To je rječnik kojim se godinama služim i koji me je rijetko "izdao", barem kad se radilo o suvremenim, ali i stručnim tekstovima iz područja društvenih i humanističkih znanosti. Na osnovi toga iskustva mogu sa sigurnošću tvrditi¹² da u pogledu veličine i manipulativnosti, te jezične uporabljivosti, taj rječnik sasvim zadovoljava, te bi nam mogao poslužiti kao model za izradu jednojezičnoga jednosvezačnoga rječnika hrvatskoga jezika.¹³

Svakom ozbiljnom sastavljaču rječnika jasno je, dakako, da su rječnik i gramatika dva usko vezana odsječka jezičnoga opisa, te da za dobro razumijevanje jezika jedno bez drugoga ne može. Oni su, dakle, u čvrstu suodnosu. Pitanje je, međutim, koji su to gramatički elementi (gramatika shvaćena u najširem smislu) koji se preslikavaju iz gramatike u rječnik i koji su neophodni minimalni elementi koji korisniku rječnika mogu donijeti najviše obavijesti. Pogledajmo što nam nude već spomenuti rječnici.

Analizirajući rječnik *Petit Robert* možemo vidjeti da je:

1. uza svaku natuknicu dan i izgovor te riječi,
2. uza svaku natuknicu određuje se kojoj vrsti riječi ona pripada.

Rječnik nam, uz to, donosi i neke druge obavijesti:

3. imenicama i pridjevima naznačeni su broj i rod,
4. množina i ženski rod pridjevā i imenica dodani su samo onda kad odudaraju od osnovnoga pravila tvorbe, ili kad primjena osnovnoga pravila uvodi kakvu promjenu,
5. glagolima je naznačena prijelaznost, odnosno neprijelaznost. Označena je i uporaba tih glagola kao povratnih glagoli (*laver* 'prati' — *se laver* 'prati se'). Normalno je da je kod povratnih glagola koji nemaju ne-povratne uporabe naznačena i ta kategorija [*récrier* (se)]. Uporabe nepravilnih povratnih glagola izdvojene su u članku samo onda kad takva uporaba nosi neku specifičnost (pomak u značenju ili kad zahtijevaju neku posebnu sintaktičku konstrukciju). Svaki se glagol upućuje na konjugacijski tip, a ako je nepravilan, dodaje mu se i kratki pregled konjugacijske paradigme. Na kraju rječnika dodana je i konjugacijska tablica za pojedine tipove glagola. Naznačeni su prijedlozi uz pomoć kojih određeni glagol uvodi infinitiv (*commencer à* + inf). Kad glagol uvodi neizravan objekt, naznačen je prijedlog s kojim se uvodi imenička sintagma kao objekt (*donner* qch. à qn.).
6. naznačeni su neki tvorbeni elementi (*récrier* (od *re-* i *écrier*)), što povećava uporabljivost rječnika.
7. sintaktičke osobitosti pojedinih jedinica dane su primjerima.

Pogledajmo sada što nam donosi Anićeve rječnik:

¹² Jer je broj riječi desetak puta veći od broja koji su utvrdila istraživanja statističke lingvistike, a koja su mnogostruko provjeravana i služe kao temelj za odedivanje tzv. bazičnih rječnika.

¹³ Iako je tiskan sitnim slovima, preglednost građe zadovoljava.

1. dani su naglasci i dužine,
2. kao i u *Petit Robertu* sve su vrste riječi označene,
3. imenicama je uz rod dodan i spol kad je to moguće, a naznačeni su i neki zasebni oblici kako bi se otklonila nesigurnost kod pojedinih promjena,
4. pridjevima, zamjenicama i prilogima dodani su oblici s promjenjivom osnovom,
5. glagol nosi oznaku glagolske rekcije izraženu bilo 0, bilo padežom koji je naznačen zamjenicom. Naznačen je i glagolski vid. Naznaka povratnih glagola nije uvijek najsretnije izvedena – *grestsi (što, se)*, dan je oblik prezenta i priloga sadašnjega,
6. naznačeni su sintagmatski (*luda kuća* 'opća pometnja') i frazeološki izrazi (*biti kao kod svoje kuće*),
7. dan je sintaktički opis prijedloga.

Koje su glavne zamjerke tim rječnicima?

U *Petit Robertu*, po mom mišljenju, slabo su riješene definicije prijelaznih glagola. One se temelje na postavkama tradicionalne gramatike i uvode nedosljednost u opis,¹⁴ ponekad dovode i do kontradikcija u samom opisu. Na primjer, glagol *dormir* definiran je kao neprijelazni glagol da bi se onda, niže, oznakom naznačila potpodjela, tj. njegova prijelazna uporaba *dormir son sommeil*, odnosno da bi se na kraju konstrukcija *dormir du dernier sommeil* naznačila kao poetska uporaba (zanemarujući potpuno pritom sintaktički ustroj). To je direktna posljedica teorijskih gramatičkih postavki koje glagole tako i dijele. Takve podjele glagola treba u gramatikama izbjegavati dok se detaljnijim istraživanjem ne utvrdi postoje li stvarni glagoli koji bi se mogli okarakterizirati isključivo kao prijelazni.

U Anićevu rječniku nije moguće zapasti u takvu pogrešku, jer glagoli nisu tako definirani. U opisu glagola Anić se služi rekcijским ili bolje rečeno valencijskim modelom. Taj pristup, koji na glagole gleda kao na relacije,¹⁵ za mene je mnogo prihvatljiviji i utemeljeniji, a čini se i primjerenijim i ekonomičnijim u opisu. To je, dakle, Anićev rječnik primjerenije riješio. Nažalost, to je načelo nedosljedno provedeno. Uzimimo samo kao primjer glagol *kopati*, obrađen u uputama za služenje rječnikom kao *kopati (0, što)*, dok u članku rječnika nalazimo *kopati* bez rekcijske oznake. Uz glagol *učiti*, naprotiv, taj je postupak dosljedno proveden, pa imamo [*učiti* – 1. (*što*), 2. (*0*), 3. (*koga*), 4. (*što, 0*)].

Nažalost, u Anićevu rječniku nema tvorbene raščlambe koja bi zasigurno povećala uporabljivost rječnika.

Naglascima i dužinama morat će se pridodati izgovor, što će postati neophodno uvedu li se najavljene promjene po kojima se u pojedinim slučajevima manje-više fonološkom pravopisu dodaju i neki tvorbeni elementi.

¹⁴ Primjerice, gotovo se svaki neprijelazan glagol rabi u neprijelaznom obliku ili se on može rabiti u tom obliku; zato izdvajanje samo nekih glagola u tom obliku ima smisla samo ako se uvode neke posebnosti – različite sintaktičke konstrukcije, pomaci u značenju i slično.

¹⁵ U matematičkom smislu te riječi – pa se onda može i reći da glagol otvara odnosno zatvara mjesto imenskoj riječi u predikatu.

Najveći prigovor Anićeve rječniku jest nepostojanje vidskih parova. Oni moraju biti naznačeni bez obzira na moguće pomake u značenju. Hrvatski jezik zahtijeva obvezatnu naznaku vidskoga para, a ako postoji pomak u značenju, potrebna je posebna natuknica za drugi dio para koja će obvezatno upućivati na izdvojeni vidski parnjak.

Podjela na vrste riječi u oba se rječnika zasniva na tradicionalnoj gramatici, što je vjerojatno primjereno naobrazbi većine mogućih korisnika, te potpuno opravdano s komercijalne strane, ali upitno sa znanstvene. Pitanje je mogu li sastavljači rječnika zanemarivati (u nekim slučajevima) stotinjak godina moderne lingvistike. Gledaju li se ta dva rječnika okom tradicionalne gramatike, moglo bi se reći da su relativno dobri jer dopunjuju gramatiku na koju se oslanjaju. Ali takvim se načinom unose mnogobrojne zabune. Tako je, primjerice, kategoriju prezentativā (*evo, eno, voici, voilà*) jedan rječnik definirao kao rječice (Anićev), a drugi kao prijedloge (*Petit Robert*).

Zaključak se nameće sam od sebe. Drugačije ustrojavanje rječnika, barem što se tiče njegova odnosa s gramatikom, moguće je jedino ako se i gramatike drugačije ustroje. Na temelju gramatičkih elementa koje nalazimo u ta dva rječnika mogao bi se ostvariti minimalan standard jednosvezačnih rječnika hrvatskoga jezika. Naravno, ako se uzmu u obzir sve primjedbe iznesene u ovom radu te neka druga dostignuća suvremenoga jezikoslovlja. Tada bi postalo upitno je li npr. glagol *plivati* samo neprijelazan glagol. Ne može li se *rijekom* u *plivati rijekom* shvatiti kao objekt, kada *rijeku* u *preplivati rijeku* tako definira? Ne treba izgubiti iz vida činjenicu da je rječnik, iako komplementaran gramatici, kao sredstvo kojim se služimo pri stanovitom tipu rada ipak zaseban, tj. od gramatike odvojen. Zato treba sadržavati stanovitu količinu gramatičkih obavijesti, bez kojih bi inače bio neuporabljiv, ili pak jako teško uporabljiv.

Literatura

- Anić V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, Zagreb 1991.
Dictionnaire du français contemporain, Larousse Langenscheidt, Berlin, München, Wien, Zürich 1982.
Le Petit Robert, Le Robert, Paris 1990.
Kačić M., Neki osnovni lingvistički pojmovi i nazivi, *Suvremena lingvistika*, br. 34, Zagreb 1992, 119-127.

LES DICTIONNAIRES ET LA GRAMMAIRE

Résumé

L'auteur pense que la grammaire et le dictionnaire sont deux outils complémentaires de la description linguistique. Il affirme que le dictionnaire doit obligatoirement contenir certains nombre d'éléments grammaticaux pour qu'il puisse être utilisable. En examinant deux dictionnaire (*Le Petit Robert* pour la langues française et *Le dictionnaire de la langue croate* de Vladimir Anić) l'auteur détermine le nombre minimal d'éléments grammaticaux qu'un dictionnaire croate en un volume doit obligatoirement contenir.